

tartottam elmondani a szélesebb szakmának, hogyan láttam őt, s miket tartok művészettörténeszi pályája legjellemzőbb vonásainak. Amint utaltam rá, több vonatkozásban úgy érzem, folytatója vagyok annak a munkának, amit ő kezdett el. A Dorffmaister Istvánról írott tanulmányaim éppúgy idetartoznak, mint Esterházy Pálról, a mecénásról készült munkám. Ezt a közelítésmódot, hogy egész mecénási pályáját kellene áttekinteni, ő kezdte el egy a Soproni Hírlapban megjelent cikksorozatában, amelyet azután önállóan is megjelentetett.

Ha van még valami, amit az ő nyomdokaiba lépve szeretnék megcsinálni, az a soproni Szentháromság-szobor alapos művészettörténeti elemzése. Ő a soproni topográfiában megfogalmazta, hogy a szobor a magyarországi barokk szobrászat egyik legjelentősebb emléke, s ehhez képest sem tervezőjét, sem mestereit nem ismerjük, s nem történt kísérlet arra sem, hogy művészettörténeti helyét kijelöljük. A szobor emblemikus darabja a soproni városképnek, meghatározza a Fő tér arculatát, s a nemzetközi barokk kutatásban mostanában lett olyan gazdag és inspiratív a kutatási környezet, hogy elkészíthető legyen a soproni Szentháromság szoborról is egy átfogó, jelentőségét bemutatni tudó művészettörténeti tanulmány. Ez a terv vagy szándék talán azt is mutatja, hogy úgy gondolom, részese vagyok a soproni kultúrának, nem szakadt meg az a szál, ami Sopronhoz köt. Nem is akartam, hogy megszakadjon. A város és környéke történelmi múltjával és művészeti emlékeivel újra meg újra impulzust kínál, s ha alkalmam nyílik rá, szívesen élek vele.

GALAVICS GÉZA | Emlékeim Csatkai Endréről¹

Három és fél évtizede halt meg, 74 évesen, szeretett városában, Sopronban. Abban a városban, amely oly sokat köszönhet neki, s amelynek ő maga is élete végéig egyszerre volt adósa, csodálója, múltjának feltárója, fáradhatatlan kutatója és népszerűsítője. Erős kötődése a városhoz gyermek- és ifjúkorának meghatározó élményében gyökerezik. Valamely Sopron környéki falu iskolaévei után a városba kerülni s ott tovább tanulni sokak, sokunk élménye volt századok óta, lévén Sopron régóta iskolaváros. Valamilyen fokon mindenkit megérint s nyomot hagy benne a régi magyar városok e tán legszebbjével való találkozás. Ha ez az érintés oly erős, hogy az ifjú úgy dönt, hivatásul az itt megélt kultúrával való foglalatosságot választja, ezt elsősorban valamilyen történeti diszciplína elsajátításával teheti. Ha az elmúlt században többen is úgy gondoltuk, hogy ez csakis a művészettörténet lehet, ebben Csatkai Endre mindannyiunk elődje.

¹ A tanulmány első közlése: *Galavics Géza: Csatkai Endre (1896–1970)* In: *Emberk és nem frakkok A magyar művészettörténet nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény 2. k.* Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István Enigma 63. Budapest, 2006, 449–462. A tanulmány jelen formájában az életrajzi adatokat és a bibliográfiát tartalmazó részeket nem hozzuk. A jelen számtól kezdve a *Soproni arcok* rovatban megjelenő interjúk mellett ahol lehetséges, szemelvényt adunk az interjúalany munkásságából egy közöletlen vagy már publikált, de nehezen hozzáférhető esszé, tanulmány formájában (*A Szerk.*).

A millennium évében született, s elhatározása, hogy művészettörténész lesz, még az első világháború előtti, a boldog békeidők éveiben érlelődött meg. Jó sorsa fiatalon szerencsés helyre juttatta. Sopron a hajdani szabad királyi városok közt eredeti arculatú, Bécs jótékony közelségét élvező, sokáig németes kultúrájú város volt, jómódú kereskedőkből, bortermelőkből, sokféle mesterséget űző kézművesekből álló, hungarus-tudatú polgársággal. Soha nem foglalta el a török, s nem kellett újra meg újra felépíteni (mint például Egert, Veszprémet vagy Budát), nem telepedett rá sem püspöki hatalom (mint például Győrre, Nyitrára, Vácra vagy Egerre), sem világi hatalmak, várkapitányok (mint több erődítménnyé átépített városra). Mindezeket túl lakóinak nem kellett 1918 után új államnyelvet, új identitást, s benne a saját történetükhöz, múltjukhoz való viszony gyökeres ártértelemezését elsajátítaniuk vagy azzal konfrontálódniuk (mint például Kassa, Pozsony, Kolozsvár, Szabadka és más városok esetében). Sopron, a római falakon emelt város, a középkor óta épült s újult meg folyamatosan, s bár mindegyik század, stíluskorszak rajtahagyta bélyegét, s a várost idejében elérte a modernizáció is, mégis megmaradt múltját, városképét, tér-struktúráját megtartó, eleven, identitását épületeiben is megőrző városnak. Rangját (például a 17. századból) mi sem mutatja jobban, mint amikor Pozsony helyett (ha ott éppen pestis dúlt), itt tartották a magyar király-, királyné-koronázást vagy éppen országyűlést.

Csatkai Endre 1914-ben Sopronból indult a pesti egyetemre művészettörténetet tanulni. A Pasteiner-tanszék azonban másfajta hallgatókra vágyott, így Csatkai magyar-német szakra iratkozott be, s mellette hallgatott művészettörténetet. Betegség, forradalmak hátráltatták, a numerus clausus bevezetése pedig lehetetlenné tette, hogy tanulmányait Budapesten folytassa. Végül 1920-ban két évre a bécsi egyetemre ment, ott Joseph Strzygowski, Max Dvořák, Julius von Schlosser és Hans Tietze óráira járt, s mellettük zenetörténetet és irodalomtörténetet tanult. 1923-ban jött vissza Magyarországra, s Pesten folytatta művészettörténet tanulmányait. 1925-ben Kazinczy és a képzőművészetek című disszertációjával doktorált.¹

Csatkai Endre egészen fiatalon rátalált fő témájára, Sopron (és környéke) műemlékeinek, történetének, a múltban itt élők és megfordulók históriájának, emlékezetének kutatására, megörökítésére és megismertetésére. Életpályájára visszatekintve jelképertékű, hogy első, 1917-ből („harmadévesnyi” korából) származó írását „Pár szó Sopron szépségéről” címmel tette közzé a *Sopronvármegye* című napilapban. Több mint fél évszázadon át tulajdonképpen erről, ennek háttéréről, hordozóiról szőtt publikációinak nagy része, a művészettörténet mellett sok színház- és zenetörténeti, várostörténeti, irodalomtörténeti, néprajzi vonatkozású írással. Sokat írt napi- és hetilapokba, akár hetente is, különösen az 1920-as, 30-as években, amikor gyakran nem volt állandó jövedelme. Elsősorban a 17–19. század érdekelte. Írásai mögött hatalmas anyagismeret, szorgos levéltári és könyvtári kutatás állt, s kitűnően hasznosította a

¹ Kéziratoss disszertációját a Soproni Múzeumban ismertem meg, s kezdeményezésemre az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja 1983-ban, közel fél évszázaddal keletkezése után nyomtatásban is megjelentette. Szerkesztőként az előszó írására Zádor Annát, a jó barátot, az utószó megírására Rózsa Györgyöt, a Kazinczy és a képzőművészet kapcsolatának kutatóját kértem fel. A kötethez a részletes hely- és névmagyarázatokat Szabó Péter készítette el. *Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek. (1925).* Szerk. Galavics Géza. Budapest, 1983. 139. p., 52 kép.

régi hírlapok s a kisnyomtatványok anyagát is. Úgyszólván minden érdekelte, ami a hajdani soproni utcákon, tereken, házakban, intézményekben vagy Sopron környékén történt, s írott források vagy műemlékek, műalkotások segítségével megjeleníthető volt. Ezt a fajta tematikai sokféleséget régen „kalászatok” címszó alatt foglalták össze, ma talán „mikro-történelemnek” neveznénk. Nem volt teoretikus, nem egyetlen módszer mentén haladt, hanem a teljesség érdekelte, a hétköznapi és ünnepek minden apró mozzanata, múltbéli megnyilvánulása. Együtt azzal az élete végéig kitartó vágygal, hogy ennek eredményeit másokkal is megismertesse, érdeklődésüket fölkeltesse, s ehhez a munkához másokat is megnyerjen. Munkásságában a 19. század végének pozitívizmusa, a helytörténet minden adatát egyformán fontosnak tartó szemlélete modern művészettörténeti látásmóddal és módszerrel elegyedett, s hozott létre eredeti életművet. S oly nagy tematikai gazdagságban, amelyhez ma tucatnyi specialista szükségeltetik.

Pályáján úttörő volt, több vonatkozásban is. Az elsők közé tartozott, akik vidéken kívántak művészettörténészként tevékenykedni és megélni. Ebben nemigen volt itthon elődje. Nem véletlen, hogy az e kötetben szereplő, s Magyarországon dolgozó művészettörténészek mindegyike (leszámítva a bencés rendi Rómer Flórist s Ipolyi Arnold püspököt, akiket egyházi fölötteseik rendeltek vidékre) Budapesten élt és működött. Csatkai Endre maga alakította ki létformáját, viszonyát kutatása tárgyához, s módszerét is, amellyel egy régi város és környéke egyenként nem feltétlenül kiemelkedő, de együttesként jelentős emlékeit a művészettörténeti kutatás körébe vonta.

Először soproni magyar és német napilapokba írt, majd 1925-tól az ekkor már a határ túloldalára került Kismarton/Eisenstadtban a jó szemű borkereskedő-műgyűjtő Wolf Sándor foglalkoztatta, akinek régi műtárgyakból, iparművészeti alkotásokból, nyugat-magyarországi zene- és színháztörténeti emlékekből, *judaica* anyagból álló, nagy könyvtárral kiegészített gyűjteményének mindenesévé vált. Katalogizálta a könyvtárat, rendezte a gyűjteményt, kísérté a látogatókat, s a Haydn-emlékekből (1932)² és Liszt-anyagból (1936) olyan kiállításokat állított össze, amelyek témái a mai Burgenland kulturális identitásának is fontos alkotóelemei. Az 1920-as évek második felétől az év egy részét Eisenstadtban, a másikat Sopronban töltötte, s munkásságával mindkét ország művészettörténet-írásában aktív szerepet vállalt. Itthon a *Magyar Művészetben* olyan témával jelentkezett (Canova magyar mecénásai, 1925), amelynek máig nincs modern magyar feldolgozása (legutóbb osztrák kolléga foglalkozott nagy tanulmányban a Canova fő művei sorába tartozó kismartoni Esterházy Leopoldina-szoborral³), s fontos szerepet játszott a *Magyar Művészet* 1928-as soproni számának összeállításában is.⁴ Odaát pedig burgenlandi folyóiratokban publikált, zömmel művészettörténeti témájú írásokat, legjelentősebb munkája azonban Kismartonnak, Rusztnak és környéküknek műemléki topográfiája volt. A kötetet az Osztrák

² Joseph Haydn. Katalog der Gedächtnisausstellung im Eisenstadt 1932. Mit einem Anhang von Ernst Fritz Schmid. Eisenstadt, 1932.

³ Schemper-Sparholz, Ingeborg: „Le désir d’avoir la nature en marbre”: Die Sitzstatue der Prinzessin Leopoldine Esterházy-Lichtenstein von Antonio Canova und das Frauenbild der Frühromantik. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, 50. Wien, 1997. 255–295.

⁴ Az összeállításon túl három tanulmányt is írt a különszámba: A soproni szobrászat, A soproni piktúra történetének vázlata, Műpártolás, műgyűjtés Sopronban címmel.

Műemléki Hivatal megbízásából készítette, s Dagobert Frey összefoglalójával és bevezetőjével Bécsben, az osztrák műemléki topográfia 24. köteteként 1932-ben jelent meg.⁵ Ez volt az első jelentős tudományos teljesítmény abban a folyamatban, amelyben az utódállamok a történeti Magyarország hozzájuk csatolt területein lévő művészeti emlékeket a maguk nézőpontjából számba venni, rendszerezni s saját kultúrájukba integrálni törekedtek. Erre a feladatra olyan neves és jól képzett külföldi művészettörténészek vállalkoztak, mint a Breslaut⁶ és Bécset Burgenlandért odahagyó Dagobert Frey, vagy a Szlovákiába utazó cseh Václav Mencl, Dobroslava Menclová vagy Vladimír Wagner. Friss szemmel tett megfigyeléseikkel nem egyszer új összefüggés-rendszerbe állították a magyarországi művészettörténet emlékeit, s addig nem, vagy kevésbé méltott műveket emeltek be a művészettörténeti diskurzusba.⁷ Írásaik ugyanakkor egyértelművé tették, hogy a hozzájuk került művészeti emlékek sorsát a továbbiakban az új állam keretei közötti történések szabják majd meg. Ok kezdték meg az ott élő fiatalokból a helyi szakembergárda kinevelését, s a térség művészetének megismertetésére új publikációs formákat honosítottak meg. Munkájukat különösen a szlovák művészettörténet-írás máig nagyra értékeli, s az utóbbi években többük tiszteletére emlékkönyvet adtak ki.⁸ Csatkai Endre tevékenységét akár ebbe a folyamatba is illeszthetnénk, ő azonban egyszerre s egyenrangú módon volt a magyar és az osztrák művészettörténet-írásnak is szereplője. 1920 után is úgy élt s járt-kelt a határ mindkét oldalán, hogy munkássága mintegy a kettészakított terület hajdan volt egységének jelképévé vált. A már több részre szakadt történeti Magyarország területén tevékenykedő magyar művészettörténészek között ebben nem akadt párja. Talán korunk kínál újra ilyen lehetőséget Közép-Európa művészettörténet-szeinek.

Az a tény, hogy az osztrák művészettörténet-írás bő évtizeddel Burgenland birtokbavétele után már részletes műemléki topográfiát tudott megjelentetni egy kisebb területről, az a kezdeményező Dagobert Frey szerepén túl a térség múltját, művészetét és műemlékeit kitűnően ismerő Csatkai Endre érdeme. Munkájának jelentőségét mi se mutatja jobban, minthogy a következő burgenlandi nagy topográfia-kötetre majd több mint négy évtizedet kellett várni.⁹

⁵ Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. (Österreichische Kunsttopographie, 24.) – ismertette: Fleischer Gyula, Századok, 69. 1935. 92–96. és Kampis Antal, MM, 10. 1934. 283–288.

⁶ Boroszló, ma Wrocław (Lengyelország). Az erős német öntudattal rendelkező Frey esetében helyénvalóbbnak tűnik a helynév német formájának használata.

⁷ Példaként Frey, *Dagobert*: Das Burgenland, seine Bauten und Kunstschätze. Wien, 1929. A könyvet megjelenésekor *Kapossy János* ismertette: Burgenland. Dagobert Frey könyve és tanulságai. Magyar Szemle 9 (1930), 2. 152–153. – írását az alábbi – Hekler és Gerevich által is hangoztatott gondolatokkal zárva: „A cselekvésnek ideje elérkezett s talán még nem késő. Amit az előttünk járó nemzedék boldog Nagy-Magyarországban elmulasztott, azt nekünk kell szegényen és kifosztottan a csonka hazában, megszükkült keretek között, helyrehozunk. Szomorú örökség, – parancsoló kötelesség.”) és *Mencl, Václav*: Středověká architektura na Slovensku. Praha–Prešov, 1937. munkáját emeljük ki. Mencl munkásságának értékeléséhez ld. *Marosi, Ernő*: Centralizujúce tendencie v architektúre Uhorska okolo roku 1400. Pocta Václavovi Menclovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia. Red. Dana Bořutová, Štefan Oriško. Bratislava, 2000. 153–168.

⁸ Pocta Vladimírovi Wagnerovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia. Red. Dana Bořutová, Štefan Oriško. Bratislava, 2004. és Pocta Karolovi Kahounovi. Súvislosti slovenského umenia. Red. Dana Bořutová, Štefan Oriško. Bratislava, 2005.

⁹ Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart. Bearb. von *Adelheid Schmeller-Kitt*, nach Vorarb. Julius Fleischer. Wien, 1974. (Österreichische Kunsttopographie, 40.). Még ezt a topográfia-kötetet is Magyarországról származó művészettörténész,

E nagy jövőjű műfaj első példája Csatkai Endre kismartoni osztrák topográfiaja volt, a történeti Magyarország művészeti emlékeiről. Ez lett a mintája az első magyar nagytopográfiának is, amelyet két évtizeddel az osztrák minta (azaz saját kötete) nyomán ugyancsak Csatkai Endre készített majd el. Az ő művészettörténeti habitusát jól jelzi, hogy szinte azzal egy időben, amikor 1930 táján osztrák állami megbízásból a Kismarton környéki topográfián dolgozott, a határ másik, magyar oldalán, saját kezdeményezésére és költségén Sopron és környékének művészeti topográfiáját is elkészítette és szerényebb keretek közt meg is jelentette.¹⁰ A harmincas évek a határ bármelyik oldaláról nézve is pályája legeredményesebb évtizedei közé sorolhatók. Ezt az időszakot vágta ketté az Anschluß, amelynek előestéjén Csatkai Endre visszamene-kült Magyarországra, s munkássága onnantól kezdve a magyar művészettörténet kere-
tei közé zárult. Ausztriai munkájának elvesztése egzisztenciális problémákhoz vezetett, majd a zsidótörvények újabb rendelkezései tették egyre nehezebbé az életét. A háború alatt többször munkaszolgálatra hívták be, s közülük az utolsó a háború végső hónapjaira esett, s a Sopron környékére összezsúfolt több ezer munkaszolgálatos számára a poklok poklának bizonyult. A német keretlegények durvasága, a hajszoltság és a megfelelő ellátás hiánya sokak számára a halált jelentette. Balfon pusztult el Szerb Antal, Halász Gábor, Sárközi György, és a mellette fekvő Kópházáról a németek elmenekülése után gyalog indult az öt kilométerre lévő Sopronba a végsőkéig kimerült Csatkai Endre. Útközben összeesett, szovjet katonák vitték be a soproni kórházba, s hosszú-hosszú hónapok kellettek ahhoz, hogy fölépüljön.¹¹

A háború utáni időszak meghozta számára az elismerést, már 1945-ben kinevezték a Soproni Múzeum igazgatójának. 49 éves volt, s először jutott „rendes” álláshoz azon a területen, amelyen akkor már két évtizede jelentős tevékenységet fejtett ki. Először lett művészettörténész igazgatója a múzeumnak, amelyet alapítása óta (alapító a Verein für Oedenburger Geschichte und Kunst, 1867) addig másodállásban a városi levéltáros, majd a gimnázium igazgatója vezetett. Csatkai Endre teendői számosak voltak. Helyre kellett állítani a háborús pusztítást szenvedett múzeumot, új állandó kiállítást kellett készítenie, és a megváltozott politikai és társadalmi környezetben a Soproni Múzeumnak is új helyet és szerepet találnia. A háború után a vidéki múzeumok közül elsőként 1947-ben a Soproni Múzeum nyitotta meg kapuit, s az új igazgató hamarosan elindította a múzeum átriumában hosszú éveken át bemutatott kiállítás-so-rozatot, amellyel a város múltjának, művészetének, hagyományainak újabb és újabb szeletét tárta növekvő számú közönsége elé. Sajnos e változatos tematikájú kiállítá-sokhoz csak a legritkábban készült katalógus vagy nyomtatott műtárgyjegyzék, emlé-

Fleischer Gyula kezdte el, de a munka oroszlánrészét Adelheid Schmeller-Kitt végezte el. Azóta további két burgenlandi kötet is megjelent: a *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg*. Bearb. *Adelheid Schmeller-Kitt* et al. Red. Verena Keil-Budischowsky. Wien, 1993. (Österreichische Kunsttopographie, 49.) és a *Die Kunstdenkmäler des Politischen Bezirkes Oberpullendorf*. Red. Judit Schöbel. Wien, 2005. (Österreichische Kunsttopographie, 56.)

¹⁰ A munkáról szemléletes képet rajzolnak Csatkai Endrének Házi Jenő soproni főlevéltárhoz akkor írott levelei, ld. *Varga Imréné*: „...öt évtizeden át támogatóm és pártfogóm voltál...” Két tudós ember, Házi Jenő és Csatkai Endre barátságának kialakulása levelezésük tükrében. Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila, G. Szende Katalin. Sopron, 1996. 443–456.

¹¹ Életének erről a szakaszáról maga számol be megrázó írásában: *Kópházán szabadultam fel*. Az írás először a Győr-Sopron Megyei Hírlapban jelent meg (1955. február 20–24.), újraközölve: *Soproni Szemle* 59 (2005), 46–54. A munkaszolgálatból küldött leveleit közzéteszi *Domonkos Ottó* a *Soproni Szemle* 68 (2014) 2. számában.

küket a múzeum és a múzeumügy növekvő presztízse mellett inkább csak újságcikkek, múzeumi jelentések őrzik.¹²

Csatkai Endrének szélesebb szakmai és társadalmi elismerést, országos hírnevet egy másik munkája, Sopron és környéke műemléki topográfiája hozta meg. Ezzel vált részesévé annak a folyamatnak, amelyben a háború utáni, legnehezebb ötvenes években a fiatal magyar művészettörténész nemzedék alapművek egész sorát készítette, történeti feldolgozásokkal kísérve. Ekkor jelentek meg a magyarországi művészet történetének legjelentősebb korpuszai, így a középkori magyarországi táblaképeké és falképeké (Radocsay Dénes), a 17. és 18. századi magyarországi festészeté (Garas Klára) és szobrászaté (Aggházy Mária), s ebbe a sorba tartoznak a műemléki nagytopográfia kötetei is, mint Sopron, Nógrád és Pest megyéé (I. kötet) s a budai részeké, majd a periódus végén még Genthon István országos kistopográfiája is. Ezt az impozáns sort 1953-ban a főként Csatkai Endre által írt Sopron és környéke műemlékei kötet nyitotta. Kezdeményezője az MTA Művészettörténeti Főbizottsága volt (elnöke Fülep Lajos), a kötet szerkezetének, a történeti bevezetők és leírások szempontrendszerének, egymáshoz való viszonyának kialakításában pedig, mint a kötet társszerzője, Dercsényi Dezső játszott meghatározó szerepet.

A topográfiától akkortájt azt várták el, mint Fülep megfogalmazta: hogy „ne csak gyűjtemények katalógusához hasonló leltár legyen, hanem a művészet monografikus vagy általános kronologikus történelmének minél teljesebb előkészítője, adjon kézbe mindent, amit adhat. Tehát a topográfia ne a földtől, környezettől, társadalomtól elszakított tárgyakat soroljon föl, hanem legyen ott alattuk, mögöttük, körülöttük a valóság, melyben születtek, ami, ha megváltozott is, éppen az emlékekben ma is jelen van, csak meg kell tudni mutatni.”¹³ Csatkai Endre éppen ezt tudta igazán. Ahogy Fülep írta: „Maga a leltári-leíró rész nagyobb részét Csatkai Endre műve, évtizedek kutatógyűjtő munkájának, nagyra-kicsire kiadódó, egy életre szóló tudósi szenvedélyének eredménye.”¹⁴ Leírásai, utca- és háztörténetei, művészet és művelődéstörténeti adatai igazán attól olyan elevenek, hogy levéltári forrásokból, tanácsjegyzőkönyvekből, ha-

¹² A ritka kivételek közül lásd: Akiktől a soproni barokk festők tanultak. Kiáll. kat. Liszt Ferenc Múzeum. Sopron, 1953. (A Soproni Liszt Ferenc Múzeum különkiállításának katalógusa, 37.)

¹³ Fülep Lajos: Előszó. Magyarország műemléki topográfiája. II. Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest, 1953. 8. [Újraközlve: Fülep Lajos: Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok 1920–1970. Vál., szerk., a bibliográfiát és a jegyzeteket összeáll. Tímár Árpád. Budapest, 1976. 439.]

¹⁴ Uo., 8. – ua. Fülep 1976. i. m. 440. – Fülepet először írására Dercsényi Dezső kérte fel, aki a kérést azért vállalta el „hogy a többi kötettel ne legyen már semmi probléma”. (Fülep a Genthon István kistopográfiáját korábban ért támadásokra utalt evel a kijelentésével.) – ld. Dercsényi Dezső: A tudományszervező. Fülep Lajos emlékkönyv. Cikkek, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról. Vál., szerk., a bibliográfiát és a jegyzeteket összeáll. Tímár Árpád. Budapest, 1985. 231–232. Csatkai Fülep bevezetőjét már kéziratban ismerte. Jellemző szerénységgel, de nem magát, hanem az ügyet nézve köszönte meg Fülepek elismerő sorait 1952-ben: „Hálás köszönöm az előző rám vonatkozó (kissé túlzottan) dicsérő sorait; remélhetőleg hathatós szavad átsegíti a művet a tornyosuló zátonyokon.” Fülep Lajos levelezése. VI. 1951–1960. Szerk., a jegyzeteket és a mutatókat összeáll. F. Csanak Dóra. Budapest, 2004. 86. A „tornyosuló zátonyok” azonban nem hárultak el: ld. az 1953. október 29-én, a kötetéről rendezett vita anyagát: Sopron és környéke műemlékei című könyv vitája. MÉ, 3. 1954. 186–194. Az egész vitát minősíti Dercsényi Dezső rövid hozzászólásának egy részlete: „Végül legyen szabad megjegyezni, hogy a kötetet bírálók közül többen nem olvasták el a könyvet, csak azt a passzust, amihez hozzászóltak s így nem egységes, elvi szempontú kritikát hallottunk, hanem kiragadott részletekét.” – uo., 192., illetve Zádor Anna visszaemlékezése: „Fülep még a vitán odament Bandihoz is, meg Dercsényihez is, s azt mondta nekik, remélem, nem veszték komolyan, hadd ugassanak – mondta szó szerint.” Zádor Anna: Emlékeim Fülep Lajosról. Fülep Lajos emlékkönyv. i. m. 333.

gyatéki eljárásokból, peres iratokból, számadásokból, anyakönyvekből, levelezési anyagból, nyomtatott forrásokból s magukból a leírt műemlékekből rendkívül jól ismerte a 16–19. századot, amelyben a város és környéke műemlékeinek nagy része készült. Csatkai Endre általában nem egy adott témát kutatott, hanem egy-egy forrásanyagot nézett át, s az onnan kikerülő adatokat sokféle módon hasznosította. Hasonlóképpen igen jól ismerte a térség művészeti emlékeit is, amelyeket már korábban szisztematikusan végigjárt, és saját kiadású topográfiájában leírt és közzétett. Noha az 1950-es évek elején ezeket a helyeket újra meglátogatta, de például a Sopron megyei kastélyok belső berendezése, díszítése, műkincsei esetében már csak régi írásaira és emlékeztetőre támaszkodhatott, hiszen ezeket a háború végén mind egy szálig szét-hordták.

Annak a tudásanyagnak, ami Csatkai Endre birtokában volt, szerencsés fölvevő területe volt a műemléki topográfia. A térség házai, templomai, terei történetébe Csatkai Endre ugyanis nemcsak saját kutatásait építette be, hanem a nagy hagyományú, egészen a 17. századra visszamenő soproni helytörténeti kutatások eredményeit is. Az elődök számosan voltak, köztük például a hajdani Scarabantia emlékeit már a 17. században gyűjtő tudós evangélikus pap, Barth Konrád, vagy a 19. század elejéről 25 kötet kéziratot történeti feljegyzést hátrahagyó paptársa, Gamauf Teofil, vagy a 19. század végi, 20. század eleji Sopron egyháztörténészei, Bán János, Payr Sándor, Pollák Miksa, vagy a 20. század levéltárosai, Kugler Alajos, Soós Imre, Házi Jenő; neves, soproni származású tudósok, mint Thirring Gusztáv vagy Mollay Károly (maga is a műemléki topográfia egyik bevezetőjének szerzője); történész-vénájú papok és hivatalnokok, mint Mihályi Ernő, Heimler Károly, Gartner Antal – s a lista hosszan folytatható lenne. Ők, Csatkai Endre helytörténetírással foglalkozó kortársaival együtt igen gazdag részfeldolgozásokkal szolgáltak a topográfia településtörténeti, vallástörténeti, nyelvtörténeti, művelődéstörténeti és művészettörténeti képének megrajzolásához.

A soproni műemléki nagytopográfia műfajával új rendszerező forma jelent meg a magyar művészettörténetben s a magyar történetírásban is, s azt a régész Radnóti Aladár, s a kitűnő történész és germanista Mollay Károly bevezető tanulmányaikkal úttörő módon egy egész régió múltjának általános történetévé formálták. Mindezt oly módon, hogy közben jelentősen támaszkodtak a terület művészeti emlékéanyagára is. A művészettörténeti teljesítményen túl ezt is értékelte az akkori kulturális kormányzat, amikor Csatkai Endrét és Dercsényi Dezsőt munkájukért 1954-ben Kossuth-díjjal tüntette ki. Ők voltak az első Kossuth-díjas művészettörténészek. A soproni topográfia a nagyközönség körében is sikert aratott, s 1956-ban második, javított és bővített kiadásban is megjelentették. Bár az 1960-as évek közepétől Sopronban jelentős műemlék feltárási- és helyreállítási munkák kezdődtek, s ezek a régészeti és levéltári, meg az újabb korokra is kiterjesztett építészettörténeti kutatásokkal együtt rengeteg új ismeretet hoztak a városról és történetéről, Csatkai Endre 1956-ban bővített formában is kiadott nagytopográfiája máig alapműve a magyar művészettörténet-írásnak.

Csatkai Endre számára az 1950-es évek közepe egy másik jelentős feladatot, életcélja megvalósításához egy újabb eszközt hozott, a *Soproni Szemle* folyóirat főszerkesztői tisztjét. A lapot 1937-ben a város főjegyzője (korábban főkapitánya), Heimler Károly kezdeményezésére alapították, Sopron és Sopron megye múltjával és

jelenével foglalkozó tudományos közlemények számára. 1937–1944 között adták ki, rangos szerkesztőbizottság közreműködésével. Ennek volt tagja Csatkai Endre is, aki egyúttal a Szemle legszorgosabb szerzője is volt a maga 77 írásával. A háború végétől a lap már nem jelent meg, de 1955-ben a soproniak kezdeményezésére újraindították, s főszerkesztőjének Csatkai Endrét kérték föl. Haláláig, 1970-ig ő szerkesztette a lapot, amely ez idő alatt lett az ország egyik legrangosabb helytörténeti folyóirata.¹⁵ Ekkor is sokat írt a lapba, ha valamely rovatba kellett, akár álneven is (László Ernő, „L. E.”), a bibliográfusok ebből az időszakból 222 *Soproni Szemle*beli írásáról tudnak.

A folyóirat jó színvonalában és változatosságában az is szerepet játszott, hogy a főszerkesztő a lap számára a soproniak mellett igen sok külső szerzőt is megnyert. Néha három–négy generáció szerzői együtt szerepeltek egy számban. Csatkai Endre nem szűnt meg már egyetemi hallgatókat témajavaslatokkal arra buzdítani, hogy írjanak a Szemlébe, s közülük többen később a *Szemle* állandó szerzői lettek. Szerkesztői munkáját tán megkönnyítette, hogy igen nagy ismeretségi körrel rendelkezett. Sorsa sokfelé vetette, s ennek során igen sok emberrel találkozott. S mert kitűnő memóriája volt, évtizedekre visszamenőleg tudott helyeket, neveket, szituációkat felidézni. Ismeretségeit gondosan ápolta, nagy levelező volt, már-már Kazinczy-méretű levelezéssel. Ezek egy jelentős részét, több mint tízezer levelet a Soproni Múzeum Csatkai-hagyatéka őrzi.

Alakját, személyiségét pedig az emlékezet, a róla készült fényképek, rajzok és érmek. Középmagas termetű, törékeny testalkatú férfi volt, kissé előrehajló, szemüveges alakját, jellegzetes járását mindenki ismerte Sopronban, vidéki és pesti múzeumokban, könyvtárakban, szakmai szervezetekben. Nagyothalló készülékét úgy tartotta, mint szentek az attribútumaikat, volt is benne valami a szentek áldozatos természetéből. Színes egyéniség volt, társaságát sokan kedvelték. Eleven lexikon volt, egyszemélyes intézmény, s ha Sopronba jött társadalomtudománnyal foglalkozó kolléga vagy kulturális újságíró, író, előadóművész, mind szívesen fölkereste őt.¹⁶ Nyílt, barátságos alaptermészetű, mindenkivel szót érteni tudó karaktere, fanyar humora, kifogyhatatlan mesélőkedve szinte élete végéig megmaradt. Azzal az erős belső késztetéssel együtt, hogy tudását, ismereteit másoknak is átadja (1. kép).

Szerette a fiatalokat, főként gimnazistákat maga köré gyűjteni, kis körökben foglalkozni velük. A gimnazisták azután tovább tanultak, s helyükre újak jöttek. Csatkai Endrének gyermeke nem volt, s atyai szeretetéből, figyelméből sokaknak, sokunknak juttatott, sokan is voltunk hálásak érte. Egy 1959-es leveléből tudom, hogy diákjai késő délutánonként, napi múzeumi munkája után hétfőn és pénteken némettel és régésszel foglalkoztak, kedden zenetörténettel, szerdán egy művészettörténet szakra készülő ifjú volt a soron, csütörtökön négytagú művészettörténet-szakkört vezetett, szombaton séta vagy zenehallgatás következett. Két gimnáziumi osztálynak szervezett kirándulást Sopron környéki falvak műemlékeihez, 12 órás művészettörténet tanfo-

¹⁵ Halála után a lap szerkesztését Mollay Károly vette át, aki szintén kezdettől a szerkesztőbizottság tagja volt, s Csatkai Endrének a szerkesztésben, a lap színvonalának fenntartásában a legtöbb segítséget adta.

¹⁶ Amikor emlékezetére születése 100. évfordulóján, 1996-ban a Soproni Múzeum emlékkönyvet adott ki (Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila, G. Szende Katalin. Sopron, 1996.), a tanulmányok művészettörténész, régész, néprajzos, történész, muzeológus, levéltáros, helytörténész, irodalmár, nyelvész, építész, szobrászművész-restaurátor, természetudós, gyógyszerész, egyetemi oktató szerzői azt a sokszínű kapcsolatrendszert is leképezték, amellyel Csatkai Endre rendelkezett.

lyamot tartott a helyi idegenvezetőknek, 2–3 napra Győrbe járt a Soproni Szemle korrektúráját intézni, mindezt napi múzeumi munkáján túl. Ekkor volt 63 éves.



1. kép. Csatkai Endre a Művészettörténeti Tanszék diákjait vezeti Sopronban, 1960.
(Fotó: Galavics Géza)

E sorok írója, aki őt 1958-ban művészettörténet szakra készülő, negyedikes soproni gimnazistaként ismerte meg, hogy alakját hívebben idézhesse fel, egyes szám első személyre vált. Beszélgetni jártam én is hozzá, múzeumi szobájába. Könyveket adott, megnézendő dolgokra hívta föl a figyelmemet, érdeklődésemet terelgette, s (tudtomon kívül) ajánló sorokat írt felvételi vizsgámhoz. 1958 tavaszán, 17 évesen a felvételi vizsgakor jártam először Budapesten, s az év őszén ugyanott már az egyetemmet is elkezdtem. Bár igen jó évfolyamba kerültem, de mégis, Sopron környéki falu-

ból és Sopronból hirtelen a fővárosba kerülni, s ott a teljesen más egyetemi élet és követelmények, másfajta írott és íratlan szabályok, egyéni és közösségi viszonyok, s hihetetlen gazdagságú kulturális lehetőségek világába átlépni számomra nem volt egyszerű.

Fogódzót keresve leveleket írtam Csatkai Endrének, s ő rendre gyorsan válaszolt.¹⁷ Útkeresésemre, kételyeimre, félelmeimre saját életéből vett példákkal válaszolt, bölcsességgel, okos szóval egyengette utamat. Fél évszázaddal azelőtt maga is hasonlókat élhetett meg (ráadásul apját ő is fiatalon elvesztette), pontosan érezte, mire volt igazán szükségem. Az első voltam, aki hosszú évtizedek után Sopronból indult művészettörténésznek (ma már jó néhányan vagyunk). Egyetemi dolgaimról, szemnáriumi dolgozatokról, tanárimról, barátságokról, múzeumi, színházi, operai élményekről, engem és évfolyamtársaimat foglalkoztató kérdésekről (mint például a szecesszió akkortájt kezdődő felfedezéséről, a historizmus – akkor még eklektika – korának megítéléséről) írtam neki, s ő az ifjú kollégának kijáró komolysággal válaszolt.

Írt hajdani tanáriról, Pasteinerről, Heklerrel, Gerevich Tiborról, bécsi éveiről (amelyeket oly meghatározónak tartott, hogy magát a bécsi iskola növendékei közé sorolta), soproni munkáiról, kutatási metódusáról, múzeumi dolgairól s külön kérésre a barokk festő, Dorffmaister Istvánról és társairól. Fontosak voltak számomra ezek a levelek, s nem csak az engem foglalkoztató kérdésekre adott, gyakran szélesebb perspektívába állított válaszai okán. Hanem azért is, mert általuk személyesen is megélhettem azt a művészettörténészé válásban oly fontos tapasztalatot, hogy mindannyian művészettörténész elődeink, korábbi nemzedékek által megkezdett úton járunk, akár az ő eredményeikre építünk, akár új irányokat, módszereket, közelítésmódokat keresünk. S ezt teszik az utánunk jövő generációk is. Erről (is) szólt persze egyetemi okításunk is, mégis máig szerencsésnek tartom magam, hogy ezt a tapasztalatot Csatkai Endrétől, az idősebb pályatárstól nagyon is személyes formában szerezhettem meg. Úgy láttam, hogy nem egy pályatársam életében hasonló jelentőségre tett szert egy-egy ilyen kapcsolat.

Ezek az egyéni tapasztalások végül egy szakmai közösség tagjai számára szerencsés esetben közös tapasztalattá, vagy a legtöbb esetben inkább csak sejtéssé, megérzéssé állnak össze. Ez a kötet,¹⁸ amelynek része a Csatkai Endre életútjáról szóló összefoglaló is, éppen arra tesz kísérletet, hogy a magyar művészettörténet-írás jeles személyiségeinek pályaképével ezt az örökséget mindannyiunk számára megismerhetővé és megélhetővé tegye.

¹⁷ E szokásáért már akkor is irigyeltem. Pedig akkora tisztelői köre volt, hogy 1960-ban, mint a névnapi köszöntésemet is magában foglaló levelemre jött válaszban megemlítette, 50 Endre napot köszöntő levelet vagy lapot vitt neki a postás, a táviratokon fölül. S ezt nyilván mind meg is köszönte.

¹⁸ Ez a megjegyzés a tanulmány első megjelenési helyére utal (ld. 1. jz.) (a Szerk.).